

Filialerne og de Provinsbanker, hvori Landmandsbanken fik Aktier, en meget stedmoderlig Behandling. Til Bedømmelse af Bankens Vækst og Fremgang fremfører Schovelin en Række Statistiker, der ikke giver noget Billede af Bankens virkelige Stilling, fordi de fornødne Kommentarer mangler. Men desuden indeholder Skriftet en Række fornøjelige Skitser, som ikke synes at have nogen nærmere Tilknytning til Bankens Historie og derfor virker ret overflødige. Bogen om Landmandsbanken er en Samling Skitser, der med en spinkel Traad er knyttet sammen til en Historie, som ganske vist ikke er Landmandsbankens Historie, men en Fortælling om løst og fast i 19. Aarh., livligt og kvikt fortalt, selvfølgelig isprængt en Mængde kendte Schovelinske Citater, hentet fra Alverdens litterære Pulterkamre. Ved Skæbnens Ugunst er hans Festskrift blevet et Begravelsesskrift, som Forf. nu sikkert ikke havde noget imod var uskrevet.

Albert Olsen.

Kirkehistorie.

Blandt skrifter fra 1921—22, omhandlende dansk kirke- og skolehistorie, må først og fremmest nævnes J. O s k a r A n d e r s e n: *Festskrift i Anledning af det danske Missionsselskabs Hundrede-Aars Jubilæum. I. Indledning og Bone Falch Rønnes Liv*. Kbhvn. 1921. I stedet for et af de sædvanlige festskrifter med et stort, mere eller mindre ligegyldigt billedstof og en mager tekst har vi her fået en værdifuld forøgelse af den kirkehistoriske litteratur. Skriftet er helt igennem præget af en af Oskar Andersens mest fremtrædende forskerejendommeligheder, hans stærke betoning af, at den danske kirkehistorie skal ses på baggrund af den almeneuropæiske udvikling, og at den enkelte personlighed skal forstås som et led af en stor, organisk sammenhæng. Dette synspunkt træder allerede klart frem i bogens første hovedafsnit, der indeholder en redegørelse for de kirkelige forhold i England og Skotland i slutningen af det 18. århundrede, som danner forudsætningerne for det danske missionsselskabs stiftelse, og man møder det igen i bogens andet hovedafsnit, der omfatter skildringen af B. F. Rønnes liv, delt i en række mindre afsnit. Også her søger forf. med fast hånd at tegne baggrunden for Rønnes liv og virken. Derfor behandles f. eks. indgående spørgsmålet om den Guldbergske skoles ejendommeligheder og Bastholms kirkelige indsats i liberal retning, fremdeles de lokale forhold, der i kirkelig henseende fik betydning på de steder, hvor Rønne virkede som præst, Tjæreby-Alsønderup og Kongens Lyngby. Af stor interesse er det at følge Rønnes personlige ud-

vikling. Fra 1794 til ca. 1808 viser han sig som en typisk »oplysningspræst«, levende interesseret i at gavne sin menighed materielt, bl. a. gennem forbedret skolevæsen og fattigpleje. Fra 1808 indtræder der en gæringsperiode i Rønnes liv, og året 1813 danner det afgørende skel. Han oplever et bestemt gennembrud, der betyder en tilbagevenden til et positivt trosstade, samlet om forsoningen som bærende grundtanke. Af dette gennembrud følger en ny forståelse for kirken og for præstegerningen, en opfattelse, som giver sig udslag i et energisk arbejde bl. a. for stiftelsen af bibelselskaber og traktatselskaber. Endelig 1821 følger stiftelsen af »Dansk Missionsselskab«, som må anses for hovedbedriften i hans liv.

Som det vil fremgå af det ovenfor sagte, giver denne bog langt mere end en livsskildring af Rønne; den rummer tillige betydningsfulde bidrag til Danmarks almindelige kirkehistorie i det 18. og 19. århundrede. Det er dog at beklage, at forf. har haft så begrænset tid til sin rådighed til bogens udarbejdelse. Derved har han overset en del interessant, håndskrevet kildemateriale (især i Sjællands bispearkiv), som på mange måder vilde have uddybet skildringen. (Jfr. nærmere herom i »Teologisk Tidsskrift« 4 R. III, 70 f.) Heller ikke er det lykkedes at benytte den trykte litteratur tilbunds; således har forf. ikke kendt H. M. Bergs tale ved Rønnes jordefærd 1832 og ikke den livlige polemik mod Rønne 1808 i anledning af hans indbringende, men ikke særlig dyrevenlige forslag om gæssenes »sommerplukning«. (Jfr. Christine Reimers afhandling i »Aar bog for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter I, 536 f.)

En anden kirkemand af stor betydning har Michael Neiiendam gjort til genstand for behandling i sin bog: *Christian Bastholm. Studier over Oplysningens Teologi og Kirke*. Kbhvn. 1922. Emnet er godt valgt, thi Bastholms levned har hidtil været meget mangelfuldt fremstillet, og den bedømmelse, han har været udsat for, har gennemgående været af en uretfærdig og uhistorisk art. Bogens første hovedafsnit giver en — sikkert vel bred — Skildring af forudsætningerne for Bastholms optræden gennem en fremstilling af den engelske deismes og den tyske oplysnings ejendommeligheder. Derefter følger den egentlige biografi af Christian Bastholm. Gennem en række kapitler fremstilles hans udvikling i barndommen og studietiden og som præst i Smyrna og i Kastellet, idet der lægges vægt på at påvise indflydelsen fra de forskellige personer og forhold, Bastholm kom i berøring med indtil 1784. Et nyt hovedafsnit begynder dernæst med fremstillingen af det Guldbergske tidsrum og den stilling,

Bastholm kom til at indtage i dette. 1778 blev han første hofprædikant og 1782 kgl. konfessionarius, og han stod nu i en årække uomtvisteligt som tidsalderens største gejstlige taler i Norden, ligesom han gennem sine talrige skrifter udøvede en overordentlig indflydelse og derigennem sikrede sig en plads blandt den danske litteraturs klassiske forfattere, som ingen kan tage fra ham. Bastholms teologiske standpunkt indtil slutningen af det Guldbergske tidsrum kendetegnes med rette som bærende »den moderat konservative Neologis Fællespræg« — først i den følgende periode kommer nemlig Bastholms omsving i radikal retning med de vidtgående reformforslag m. h. t. liturgien og lærebogen og hans mere og mere fremtrædende udvikling i retning af en dogmeløs kristendomsopfattelse, som tilsidst havner i en form for stoicisme. Jævnside med skildringen af Bastholm går en fremstilling af hele oplysningsbevægelsen, dens begyndelse, højdepunkt og nederlag ved år 1800 samt en afsluttende vurdering af dens betydning. Bogens hovedbetydning ligger dels i de indgående analyser af Bastholms mange teologiske og filosofiske skrifter og dels i den saglige opfattelse af Bastholms personlighed og stilling i det danske åndsliv, hvad der betyder et gavnligt tilbageslag mod tidligere forfatteres uhistoriske forståelse af Bastholm som af hele oplysningstiden. Derimod lader behandlingen af de historiske enkeltheder ikke så lidt tilbage at ønske. En del kildestof har ikke været gennemgået¹, og undersøgelsen af mange af de meddelte efterretninger burde have været gennemført med større nøjagtighed. Der lader sig påvise ikke få fejl, og bogens komposition kan næppe kaldes vellykket.

Et meget vigtigt supplement til forståelse af Christian Bastholm har dr. Neiiendam siden offentliggjort i *Bastholmske Familiepapirer. Bidrag til det attende Århundredes Oplysning*. Kbhvn. 1924, der foruden indledning og noter dels indeholder en brevveksling mellem Chr. Bastholm og hans søn Hans Bastholm (1801—1846 sognepræst ved St. Peders kirke i Slagelse), dels andre privatbreve fra Hans Bastholm og endelig uddrag af dennes dagbog. Udgivelsesmåden lader sig ikke efterprøve, da brevene er i privateje, men der er gennem denne bog meddelt en del interessant stof, især til belysning af Chr. Bastholms rent menneskelige personlighed, som just ikke derved kommer til at virke impoerende. Ganske ynkelig er sønnen, ubetydelig af evner, forskruet i

¹ F. eks. kildestoffet i Sjællands bispearkiv og i de svenske samlinger. Således kan det nævnes, at der i det kgl. bibliotek i Stockholm findes et interessant latinsk brev fra Bastholm af ²⁰/₁₀ 1784 til mag. Nicolai Agander. (Velvillig meddelelse fra bibliotekar, dr. O. Wieselgren).

sit følelsesliv og uden fasthed i sin personlighed, sikkert en typisk skikkelse for mange kredse i det 18. århundredes slutning. Med årene fik han vel noget mere holdning over sig, men det, der kirkehistorisk set gør hans skikkelse så interessant, er, at vi gennem hans præstevirksomhed har et af de sjældne eksempler på udformningen i praksis af Chr. Bastholms lære om akkommodationen, præstens tillem্পning af sine egne, mere fremskredne dogmatiske anskuelser overfor menighedens nedarvede trosopfattelse. — Foruden de her nævnte emner giver de »Bastholmske Familiepapirer« oplysninger om en mængde forskelligartede forhold og personligheder både i Danmark og i udlandet. Fremhæves bør især Hans Bastholms skildringer fra Göttingen og Paris.

Også fjernere områder af dansk kirkehistorie har i 1921—22 fundet fremstillere. Således har pastor H. O s t e r m a n n udgivet: *Den grønlandske Missions og Kirkes Historie*. Kbhvn. 1921. Skønt der i årenes løb er skrevet ikke så ganske lidt om den grønlandske kirkehistorie og også offentliggjort en del kildestof, der kunde bane vejen for en fyldigere fremstilling, bl. a. af H. Ostermann selv i »Kirkehistoriske Samlinger«, har man dog savnet en samlet skildring af den grønlandske missions og kirkes historie fra dens første begyndelse til vore dage. Dette savn afhjælpes for en del ved den nærværende bog, om den end langt fra kan kaldes en udtømmende, videnskabelig behandling af emnet. Forf. har bl. a. ved et flerårigt ophold i Grønland mange førstehåndsbetingelser for at kunne behandle dette emne, og han har også benyttet den trykte litteratur og en del arkivmateriale, men bogens værdi forringes stærkt ved de meget mangelfulde kildehenvisninger, der ikke tillader læseren at undersøge, hvilke kilder forf. i det enkelte tilfælde har benyttet. — Efter et indledende kapitel om landets og folkets beskaffenhed behandler forf. i et par kapitler Hans Egedes gerning. De fyldigste oplysninger findes dog i skildringerne af missionen i Nord- og Sydgrønland 1736—50 samt af missionens blomstring 1765—92. Perioden 1792—1845, som kaldes »det mørke tidsrum«, da interessen og arbejdet for den grønlandske kirke af mange grunde var i så stærkt aftagende, at tilstanden undertiden nærmede sig til et fuldstændigt sammenbrud, behandles også temmelig indgående, medens afsnittet om tiden fra 1845 til nutiden kun skildres rent oversigtsmæssigt. Det kan ikke nægtes, at fordelingen af stoffet undertiden virker noget ubehjælpesomt, således især i kapitlet om de almindelige forhold i det 18. århundrede, hvori der uden indre organisk forbindelse skildres en stor mængde forskelligartede forhold, som

tildels danner forudsætningerne for, hvad der er berettet i de kronologiske afsnit. Sproget plettes nu og da af fæle platheder.

Det almindelige kendskab til Islands kirkehistorie har i Danmark i mange år været særdeles ringe. Udgivelsen af Finnur Jónssons »*Historia ecclesiastica Islandica*» og P. Pjétturssons fortættelse heraf ligger allerede langt tilbage i tiden, og hvor uundværlige for forskningen disse værker end er — og fremdeles vil vedblive at være —, må det siges, at man ofte har følt savnet af en almentilgængelig fremstilling af Islands kirkehistorie. Det er derfor et meget fortjenstfuldt arbejde, biskop Jón Helgason har taget sig på ved at udgive: *Islands Kirke fra Reformationen til vore Dage. En historisk Fremstilling*. Kbhvn. 1922, tilgivet det teologiske fakultet ved Københavns universitet. I mange henseender er det en fængslende og interessant bog, som lægger hovedvægten på gennem skildringen af de fremragende kirkelige personligheder at fremstille den almindelige islandske kirkehistorie. Det er forbavsende at se, hvor mange ejendommelige og lærde mænd der har virket på Island i de forløbne århundreder, og hvor stærk kærligheden til studierne har været, skønt mange slags ugunstige forhold skulde synes at lægge uoverstigelige hindringer i vejen for videnskabeligt arbejde. Af særlig værdi er oplysningerne om udbredelsen af udenlandsk og dansk kirkelig litteratur gennem islandske oversættelser og bearbejdelser, og forf. fortjener afgjort anerkendelse for sit forsøg på en ædruelig og velafvejede bedømmelse af forholdet mellem Danmark og Island i svunden tid. Nægtes kan det dog ikke, at bogen i flere henseender virker som en skuffelse. For det første er den — som forf. også selv indrømmer — anlagt meget populært, og man kunde nok ønske, at naar man endelig får en behandling af dette emne, den da i højere grad havde karakteren af en videnskabelig fremstilling. Dernæst er det et savn, at forf. kun beskæftiger sig med den efterreformatoriske tid og ganske lader det rige stof fra katolicismen ligge. Endelig er det en mangel, at periodedelingen er saa lidet skarpt fremtrædende og begrundet, og at behandlingen næsten kun indskrænker sig til biografier af biskopper og præster, hvorimod en række almenkirkelige forhold kun løseligt berøres. Det vilde i det hele taget have været en vinding, om forf. havde uddybet skildringen af den almindelige kirkehistoriske baggrund noget mere, og man savner en undersøgelse af forholdet mellem det islandske folks nedarvede religiøse forestillinger og kirkens lære. — Efter den egentlige, historiske fremstilling følger et vidtløftigt tillæg med forklaringer af specielle udtryk og biografiske

efterretninger om de i teksten omtalte personligheder — et »kirkeleksikon« en miniature, som utvivlsomt kunde have været stærkt beskåret til fordel for vigtigere stof.

Fra den kirkehistorien tilgrænsende skolehistorie foreligger der et interessant arbejde i *Kong Frederik den Fjerdes Skoler (Rytterskolerne)* af Thøger Jensen, Aarhus 1921. Grundlæggelsen af de 240 ryttergodsskoler er et så vigtigt led i vor folkeskoles historie, at det nøje fortjener at granskes. Det er da også et dygtigt og fornuftigt skrift, der nu foreligger herom, overalt bygget op på den herhenhørende litteratur og på et ikke ringe arkivmateriale, hvortil der udførligt henvises i hvert enkelt tilfælde. Bogen giver først en fremstilling af de forskellige forhandlinger, som førte til skolernes oprettelse. Med rette betoner forf., at biskop Peder Hersleb sikkert må anses for den egentlige opbudsmand til planen om disse skolers oprettelse¹, selvom han senere ved planens virkeliggørelse træder i baggrunden for andre, især for biskop Christen Worm, der var stærkt skoleinteresseret. Derpå skildres udførligt skolernes indre og ydre indretning, og der meddeles en fortegnelse over samtlige skoler. Fremstillingen er overalt oplyst ved en række ypperlige billeder. Nu og da kunde man ønske større fasthed over skildringen, og enkelte afsnit bygger vel stærkt på Joakim Larsens skolehistoriske arbejder. Afsnittet om »skolens fædre« er lidet tilfredsstillende, da de meddelte biografier er for korte og ikke giver noget virkeligt billede af de pågældende personligheder. Bogens værdifuldeste parti er uden tvivl de sidste kapitler, hvor der er samlet en række førstehåndsuplysninger om samtlige ryttergodsskolers nuværende tilstand. Adskillige af dem er endnu i brug som skoler, men mange findes også kun i stærkt lemlæstet skikkelse.

Bjørn Kornerup.

Kunst og Arkæologi.

Med en punktlighed, som er beundringsværdig, udsender dr. Vilh. Lorenzen — uden at det hæmmer hans øvrige omfattende litterære virksomhed — bind efter bind af sin bygningshistoriske gennemgang af de danske klostre. Efter de første bind om Helligaandsklostrene og om Franciskanerklostrene, der tidligere er omtalt i nærværende tidsskrift, indtraf ganske vist en fleraarig standsning, forårsaget ved dr. Johs. Lindbæks død,

¹ Dette spørgsmål har anmelderen underkastet en nøjere prøvelse i en afhandling »Til Ryttergodsskolernes Forhistorie« (i »Fra Frederiksborg Amt« 1921), hvori jeg er kommet til væsentlig samme resultat.